

*Ю. Волошин*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ РОЗВ'ЯЗАННЯ  
ГРЕКО-ТУРЕЦЬКОГО КОНФЛІКТУ  
В КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСІВ  
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МІЖДЕРЖАВНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Активізація процесів міждержавної інтеграції в сучасній Європі пов'язана перш за все з вирішенням питання майбутнього розширення Європейського Союзу. Періодизація становлення та формування цього міждержавного об'єднання свідчить про наявність певних політичних, соціально-економічних, навіть етнопонаціональних та конфесійних протиріч між державами-членами та асоційованими державами. На жаль, більшість таких протиріч не вирішено ані з правової, ані з політичної точки зору. Найбільш складною та суперечливою ситуацією для Європейського Союзу

є кіпрська проблема, адже історично поділений Кіпр так і не став єдиним географічним, політичним, правовим суб'єктом в інтеграційних процесах. У 2004 р. тільки грецька частина Кіпрської Республіки ввійшла до складу Європейського Союзу.

Метою цього дослідження є вивчення та визначення впливу сучасного греко-турецького конфлікту на розвиток європейської міждержавної інтеграції. З цього приводу варто підкреслити роль саме політичних гарантій та європейських стандартів у вирішенні міжетнічних суперечок, їх конституційного закріплення на національному та наднаціональному рівні.

Незважаючи на дослідження даної проблеми з боку вітчизняних та зарубіжних вчених<sup>1</sup>, у такій постановці питання розглядається вперше. Зокрема, йдеться про розробку універсальних наднаціональних конституційних положень задля розв'язання будь-яких етноконфесійних суперечностей усередині міждержавного об'єднання. Адже питання щодо обґрунтування появи нової територіальної поліетнічної спільноти, як народ Європи, у даному аспекті залишається дуже складною, майже невіршеною теоретичною конструкцією<sup>2</sup>.

Для ретельного аналізу греко-турецьких суперечностей необхідно звернутися до історичного аспекту їх виникнення<sup>3</sup>. Закладення сучасних конфліктів можна датувати подіями, що відбувалися після Першої й Другої світових війн. Першим у цьому ряді можна назвати підписання Лозанського мирного договору 23 липня 1923 р., за умовами якого колишня Османська імперія відмовлялася від усіх своїх європейських територій за винятком Східної Фракії. Анкара змушена була відмовитися від усіх прав на острів Кіпр. Що ж до островів Егейського моря, то вони були розділені між Грецією та Італією. Остання отримала острови Додеканесу, розташовані поряд із південним узбережжям Анатолійського півострова. Найбільші острови Егейського моря — Самофракі, Лемнос, Лесбос і Хіос разом із меншими острівцями відійшли до складу Греції.

Фактично, зазначена мирна угода, за якою було здійснено розподіл володінь переможеної Османської імперії, й заклала перший камінь у територіальні суперечки двох країн.

Наступним кроком у поповненні низки проблем стало підписання 1947 р. в Парижі мирного договору з Італією, за яким усі острови Егейського моря перейшли під суверенітет Греції. Важливим пунктом статті 14 цієї угоди було те, що острови Додеканесу мали бути демілітаризовані. Під час підписання договору

переможці не звертали уваги на протести Туреччини. Очевидно, це й стало причиною жорсткої політики Анкари щодо населення островів, які належали Туреччині, але були заселені греками.

У вересні 1955 р. в Стамбулі було спровоковано погроми грецького населення, що спричинило зменшення грецької діаспори в місті з 120 тис. до 2 тис. осіб. У 1958 р. турецький уряд заборонив Грецький Союз Константинополя — культурно-просвітницьку організацію. В 1964 році Туреччина односторонньо денонсувала договір про торгівлю й навігацію від 1930 р. Того ж року з Туреччини було вислано всіх громадян Греції, а на турецьких островах Імбросі й Тенедосі почала проводитися політика, яка призвела до зменшення грецького населення з 8 тис. до 250–300 осіб<sup>4</sup>.

Усі ці заходи турецького уряду було спрямовано на зменшення й кількості, й ваги грецького населення на турецькій території. І мали вони більше політичний характер, адже посилювали негативне ставлення греків до турків і навпаки, а також загострення стосунків між обома країнами. Всупереч цьому, формально і фактично відносини між ними залишалися мирними.

Як вже відзначалося, політика США щодо Греції й Туреччини протягом 1940 — першої половини 1960-х років була досить стриманою. Слід зазначити, що після вступу Греції і Туреччини до Північноатлантичного альянсу в 1952 р. та прийняття «доктрини Трумена» про фінансову і військову допомогу цим країнам стратеги НАТО, а точніше — Вашингтон, небезпідставно вважали, що «радянська загроза» змусить південно-східних союзників утримуватися від взаємних радикальних заходів.

І справді, незважаючи на те, що в зовнішній політиці обох країн відбувалися деякі зміни, загальний її напрям на співпрацю з Північноатлантичним союзом зберігався. Перше ускладнення відносин з НАТО виникло після загострення кіпрської проблеми. В 1964 р. під час сутичок між греками і турками на острові, а саме: після оприлюднення Палатою представників Кіпру рішення про незалежність острова, Туреччина, щоб не допустити об'єднання Кіпру з континентальною Грецією, вдалася до військових дій. Було навіть проведено бомбардування узбережжя Кіпру. Греція мобілізувала свої військові формування.

Початком якісно нового періоду в історії греко-турецьких відносин можна вважати спалах Кіпрської кризи в 1974 р. США, очевидно, намагаючись усунути загрозу єдності альянсу і відтіснити

таку досить самостійну фігуру, як грецький архієпископ Макаріос, спровокувала за допомогою військової хунти в Афінах державний заколот на Кіпрі. Туреччина висадила на острові військовий десант і захопила його північну частину. Вибух громадянського протесту призвів до ліквідації диктатури «чорних полковників» в Афінах і виходу Греції з військової організації НАТО<sup>5</sup>.

Події, що відбулися на Кіпрі, стали каталізатором процесів, що значно ускладнили відносини між Грецією та НАТО. Загострилися також і стосунки між блоком і Туреччиною. Досить сильне прогрецьке лобі в Конгресі США змусило його накласти ембарго на поставки зброї Анкарі. Але тодішній прем'єр-міністр Туреччини С.Демірель, розуміючи, що його вартість як союзника альянсу після виходу з нього Греції значно зросла, фактично змусив Вашингтон зняти санкції. Більше того, Анкара протягом другої половини 1970-х рр., після подій в Ірані і введення радянських військ до Афганістану, забезпечила собі більш позитивне ставлення США. І це знайшло своє відображення в угоді «Про співпрацю в галузі оборони й економіки» від 29 березня 1980 р., яка забезпечувала Туреччині значне збільшення економічної допомоги.

Періодичні спалахи напруження навколо кіпрської проблеми наприкінці 1960-х та в 1970-х рр. призвели до зародження другої хвилі греко-турецьких суперечностей, насамперед економічного і військово-стратегічного характеру. В листопаді 1973 р. офіційна турецька преса оприлюднила карту територій, на які було видано ліцензії для розвідки нафти. Незабаром у цей район було відправлено дослідницьке судно, яке почало розвідку на шельфі, що його грецька сторона вважала своїм<sup>6</sup>.

Суперечка щодо делімітації континентального шельфу Егейського моря триває й досі. Причому обидві країни мотивують свої позиції нормами міжнародного права. Грецька сторона наполягає на тому, що острови Егейського моря є продовженням ділянок суші, які згідно з положенням Конвенції про морське право від 1982 р. мають право на свій континентальний шельф. Турецька ж сторона базує свої аргументи на тому, що континентальний шельф є морське дно — від берегової лінії до того місця, де глибина сягає 200 метрів. А оскільки глибини біля берегів більшості грецьких островів, розташованих уздовж анатолійського узбережжя, не перебільшують вказаних, то ці острови і шельф є продовженням материка, а саме — його анатолійської частини<sup>7</sup>.

Наступне загострення у відносинах Греції та Туреччини відбулося в 1975 р. Тоді Греція оголосила про розширення своїх територіальних вод до 12 морських миль. Але у відповідь на це Анкара заявила, що таке розширення буде вважатися експансією і взагалі перетворило б Егейське море на грецький ставок. У такому разі територіальні води грецьких островів блокували б три з п'яти Егейських портів Туреччини. Греція ж стверджувала, що вживані нею заходи, спровоковані розміщенням IV Егейської армії Туреччини в тих районах анатолійського узбережжя, що максимально наближені до грецьких островів.

Цю проблему не було вирішено й у другій половині 1970-х рр., оскільки Вашингтон не вважав за доцільне ризикувати добрими стосунками з Туреччиною, одним зі своїх найважливіших союзників у НАТО і джерел розвідувальної інформації, заради підтримки Греції, яка вийшла з військової організації альянсу.

Ситуація змінилася лише наприкінці 1970-х рр., після того, як лідер грецької правлячої партії «Нова демократія» Прем'єр-міністр К.Караманліс оприлюднив заяву про можливість повернення Греції до військової структури НАТО. Щоправда, ситуація ускладнювалася тим, що Туреччина щоразу накладала вето на рішення про повернення Греції до альянсу. Конфлікт затягувався ще й тим, що після виходу Греції з військової організації НАТО всі займані нею командні пости було розподілено між турецькими офіцерами.

Повернення Греції до альянсу відбулося лише після військового перевороту в Туреччині в 1980 р. Новий військовий уряд Анкари більше керувався інтересами НАТО, ніж попередні. Для врегулювання суперечок у регіон прибув головнокомандувач збройних сил НАТО в Європі генерал Роджерс, за посередництвом якого Анкара та Афіни прийняли план врегулювання конфлікту. У вересні 1980 р. Греція повернулася до військової структури блоку<sup>8</sup>.

Вісімдесяті роки ознаменували деяке прояснення у ставленні Вашингтона до своїх середземноморських партнерів. Для адміністрації Рейгана цінність Туреччини як союзника була вагомішою, особливо після приходу до влади в Греції соціалістичної партії ПАСОК на чолі з А.Папандреу. Цей лідер на початку 1980-х рр. став проводити більш незалежну від загального курсу блоку політику. Він заявив, що Греція може припинити співробітництво з НАТО та існування військових баз США в країні. Пізніше він

зажадав від НАТО гарантій кордонів його країни від зовнішніх загроз, маючи на увазі Туреччину.

У відповідь на ці заяви представники адміністрації Рейгана, а пізніше й Буша, виступили з вимогами до Конгресу про зменшення розмірів військової допомоги Греції. Ще одним доказом особливого ставлення Вашингтона до Туреччини була його мовчазна згода на проголошення Турецької Республіки Північного Кіпру у 1983 р<sup>9</sup>.

Деяке поліпшення стосунків між державами припало на 1987–1989 рр. Саме тоді, коли ЄС розглядав заяву Туреччини про вступ до цієї організації. У свою чергу, А.Папандреу і турецький Прем'єр-міністр Т.Озал під час зустрічі в Давосі оприлюднили заяви про намір поліпшувати стосунки між своїми країнами.

Але після відмови Європейської комісії розглядати питання про вступ Туреччини до ЄС Анкара вже не вважала необхідним поліпшувати відносини з Грецією. Навпаки, в 1989 р. вона оприлюднила закон «Про пошуки і рятування», який розширював її компетенцію аж до середини Егейського моря. Взагалі, незважаючи на повернення Греції до військової організації НАТО, її позиції в альянсі були значно послаблені, чим і пояснюється «консервація» кіпрського питання і висування нових претензій в Егейському морі.

Початок 1990-х рр. приніс людству глобальні геополітичні зміни, що знайшло своє відображення і в стосунках у трикутнику Туреччина — Греція — НАТО. Зникнення Радянського Союзу як постійного фактора загрози для Заходу, швидке економічне посилення Туреччини привели до значної активізації зовнішньої політики Анкари<sup>10</sup>. Ще в 1991 р. Т.Озал зробив кілька заяв щодо спірного статусу островів Егейського моря. З наміром продемонструвати свою «політичну волю» Анкара розробила, а в 1994 р. ввела в дію інструкцію про обмеження проходу торгових суден через чорноморські протоки, мотивуючи це екологічною обстановкою в Мармуровому морі, хоч режим проток регламентується Конвенцією Монтре від 1936 р.<sup>11</sup>.

У 1994 р. відбулася нова серія інцидентів щодо дванадцятимильної зони територіальних вод Греції. Вона досягла свого апогею в 1995 р. Уже у грудні турецьке судно увійшло в води грецького острова Імія (архіпелаг Додеканес). Офіційна Анкара заявила, що вказаний район не є територіальними водами Греції. Випадок на острові Імія набув дещо символічного характеру: час від часу

представники однієї зі сторін висаджувалися там, знімали державний прапор своїх противників і піднімали свій. І якщо ці випадки не дуже турбувало НАТО, то події 1996 р. змусили їх знов привернути увагу до Егейського басейну.

Так, 30 травня 1996 р. представники Генерального штабу Туреччини звернулися до керівництва НАТО із заявою про неможливість включення острова Гавдос (на південний схід від Криту) в план військових навчань блоку. Прем'єр-міністр Туреччини М. Йелмаз підтримав цю заяву на офіційному рівні. У відповідь Греція відмовилася брати участь у навчаннях.

Якщо на всі ці претензії Туреччини НАТО реагувала досить спокійно, то прихід до влади ісламістського руху та його лідера Н. Ербакана, який на певний час став Прем'єр-міністром, активізував спроби Заходу мирно залагодити справу. В західній пресі розгорнулася кампанія тиску на Грецію, що мотивувала безцільність військових дій заради «скелі в морі». Але позиція Афін лишалася непохитною: Греція не дозволить «порушувати її суверенні права, незалежно від того, чи то площа Синтагма в Афінах, чи то великий острів у морі»<sup>12</sup>.

Протягом 1997 р. керівництво Північноатлантичного альянсу вдалося до тиску перед підготовкою липневого саміту НАТО в Мадриді, що привело до деякого прогресу у стосунках двох країн. На саміті було підписано декларацію, якою Греція і Туреччина проголошували дотримання принципу недоторканності кордонів, цілісності території обох країн, дотримання норм міжнародного права у вирішенні конфліктів, відмову від застосування сили. Декларацію розцінювали як «нову еру» в двосторонніх відносинах країн.

Причиною нового підвищення політичної напруги в регіоні стало чергове ускладнення кіпрського питання. На початку 1998 р. офіційний Кіпр заявив про розміщення на острові російських комплексів протиповітряної оборони С-300, що дуже стурбувало Анкару. Вже через кілька днів лідер турецької меншості Кіпру Р.Денктаї заявив, що такі дії уряду Кіпру порушують баланс сил у регіоні. Після того, як цей тиск виявився безрезультатним, начальник Генерального штабу Туреччини звернувся до керівництва НАТО, стверджуючи, що російсько-грецьке співробітництво в галузі озброєння «розхитує» лави альянсу. Цей інцидент викликав активні дії Вашингтона, який уже мав нагоду відчутти вплив «кіпрського фактора» на загальний стан греко-турецьких відносин.

Наприкінці квітня 1998 р. в Афіни з офіційним візитом прибув міністр оборони США, який звернувся до обох країн із закликом докласти зусиль для зміни клімату недовіри в греко-турецьких відносинах. Незадовго до цього візиту Генеральний секретар НАТО Х.Солана також запропонував обом країнам вдатися до «заходів створення довіри» в Егейському регіоні. Добре розуміючи, що лише тиском на Афіни проблему не вирішити, Вашингтон направив на Кіпр головного експерта з балканських питань Р.Холбрука. Його формула мирного врегулювання «кіпрського питання» включала також відкладення розгортання на острові комплексів С-300.

Дискусії щодо розміщення на острові С-300 тривали протягом усього 1998 р. На початку січня 1999 р. офіційний представник Нікосії заявив про відмову від закупівлі комплексів. Замість цього ракети було розташовано на Криті.

Цей інцидент яскраво відображує боротьбу Росії та США за ринок озброєння у східному Середземномор'ї. Показовим є той факт, що у квітні 1998 р. Греція відмовилася допустити до участі в тендері на постачання бойової техніки російські танки Т-80, які могли створити серйозну конкуренцію американським зразкам.

Деякі вважали, що з улагодженням цього конфлікту сторонам вдасться дійти згоди з інших питань, але загальний клімат у відносинах країн лишався негативним. Протягом 1997–1998 рр. продовжувалися систематичні порушення повітряного простору Греції літаками ВПС Туреччини. Ці дії турецька сторона пояснювала фактом розширення повітряного простору Греції до 10 миль, а також передачі прав контролю за прольотом над Егейськими островами грецьким службам, що Анкара розглядала як прояв експансіонізму. Кілька разів затримувався цивільний літак грецької авіакомпанії, що перевозив офіційних представників грецького уряду.

На тлі всіх цих подій досить загрозово виглядав скандал щодо зв'язку грецької розвідки з лідером Курдської Робітничої Партії А. Оджаланом. Його перебування на території Греції та її дипломатичних установ за кордоном, а також загальна підтримка визвольного руху курдів грецькими спецслужбами дали Туреччині ще один доказ того, що Афіни не є беззахисною жертвою «агресивного сусіда». З метою врятувати ситуацію Афіни фактично віддали Оджалана в руки турецьких спецслужб, і це трохи заспокоїло Анкару.

Деякі позитивні зрушення в греко-турецьких відносинах припали на 2000 р. при підготовці саміту ЄС. Під тиском європейських



партнерів міністр закордонних справ Греції Г.Папандреу заявив, що Афіни деблокують процес подальшої інтеграції Туреччини в Європу. Незважаючи на жорстоку критику з боку внутріполітичної опозиції, міністри закордонних справ двох країн оприлюднили заяви про те, що, за винятком питання континентального шельфу, у відносинах двох країн не існує територіальних проблем. Крім того, на саміті ЄС в Гельсінкі Туреччині було надано статус країни-кандидата.

Ще одне важливе рішення стосувалося вступу Кіпру в ЄС. Після тривалих дискусій було прийнято декларацію відносно поновлення переговорів щодо об'єднання острова на основі двозональної, двоспільнотної федеративної держави<sup>13</sup>. Тут необхідно підкреслити, що попри безпрецедентний прогрес у відносинах двох країн самі дипломати дуже стримано оцінюють перспективи домовленостей і ніхто впевнено не може заявити, що майбутнє греко-турецьких відносин уже остаточно визначено.

Аналізуючи історію і сучасний стан греко-турецьких суперечностей, вітчизняні дослідники дійшли деяких висновків.

Причиною виникнення гострих проблем у стосунках Греції та Туреччини можна вважати підписані після Першої та Другої світових воєн мирні угоди. Вони визначили таке територіальне розмежування, в результаті якого острови, що лежали близько від узбережжя Туреччини, перейшли до Греції. Це вважалося Анкарою безпосередньою загрозою безпеці країни, тим більше, що історичне минуле обох держав вже було затьмарене війнами та конфліктами.

Якщо протягом 1950–1960-х рр. суперечності у відносинах названих країн не дуже турбували НАТО, то загострення кіпрського питання призвело до активізації дій з метою зміцнити альянс. Спроба вирішити проблеми радикальними методами коштувала Вашингтону дорого: Греція вийшла з НАТО, а Туреччина стала більш самостійною в питаннях зовнішньої політики. Атлантичне партнерство значно послабилось у цей період.

Повернення Греції до НАТО породило нові суперечки тактичного характеру щодо контролю за авіапростором та командуванням силами блоку в регіоні. Але ці питання Вашингтон вирішив відносно успішно. Взагалі, головною подією цього етапу виявилось визнання Анкари головним союзником Вашингтона. На перший погляд, рішення Білого дому було цілком логічним. Особливо в умовах економічного зростання в Туреччині, зникнення «радянської

загрози» країні та активізації там ісламізму. І все ж США інколи потрапляли в складне становище, як це було після загрози Туреччини блокувати вступ нових членів до альянсу, якщо ЄС не визнає її право на вступ до цієї організації.

Але попри все жодна з обох країн не піддає сумніву роль НАТО в процесі вирішення найбільш гострих проблем їх двосторонніх відносин. Навпаки, обидві столиці й зараз вважають НАТО тим самим «запобіжником», що не дасть їх суперечкам перейти в пряме військове зіткнення. Саме таку роль блоку доводять численні офіційні візити його представників у регіон. Зі свого боку, Вашингтон за нових геополітичних реалій ще більше розуміє цінність своїх союзників у регіоні Балканського півострова та Близького Сходу.

Для вирішення ще існуючого комплексу проблем необхідно, як вважають багато дослідників, вдатися до довгострокового закріплення атмосфери мирного співіснування. Мається на увазі:

а) демілітаризувати регіон з виводом IV Егейської армії із районів анатолійського узбережжя та припинити військове будівництво на грецьких островах поряд із грецькою територією;

б) лібералізувати режим регіону у формі утворення там зони вільної торгівлі, полегшення циркуляції вантажів, бізнесменів та туристів і тим самим зміцнити економічне підґрунтя для подальшого поліпшення відносин;

в) активізувати культурну взаємодію між обома країнами, тобто створити можливості для культурного обміну студентами, представниками різноманітних структур, творчою та науковою інтелігенцією та просто населенням, ввести в навчальні програми вивчення культури та історії свого візаві з метою змінити образ ворога в свідомості та настроях людей кожної з країн.

Резюмуючи, можна зробити висновок, що перспективи подальшої європейської міждержавної інтеграції цілком залежить від ефективного вирішення низки питань, пов'язаних із етнонаціональними конфліктами, що мають місце в регіоні.

Вирішення етнонаціональних питань пов'язано із застосуванням комплексу ефективних засобів конституційного та політичного впливу на ці процеси. Насамперед, розв'язання греко-турецького конфлікту безпосередньо торкається подальшої долі розширення Європейського Союзу. Адже вступ саме Туреччини до ЄС прямо залежить від подолання етноконфесійної кризи, яка вийшла за

межі міжнародно-правового та конституційно-правового регулювання. У цьому плані, на наш погляд, тільки політичні домовленості, доктрина «європейської єдності», активні процеси глобалізації та інтернаціоналізації мають можливість поставити крапку етноконфесійному протистоянню в регіоні.

<sup>1</sup> Політико-правові проблеми греко-турецького конфлікту було досліджено у наукових працях *С.В.Биховського, О.М.Барабанова, С.Б.Дружиловського, А.Я.Капустіна, В.С.Котляра, М.Г.Кирєєва, Ю.О.Матвієвського, В.О.Самохвалова, Ужуна, О.Ероздена, Й.Пападімітріу, Ф.Саглама, С.Тахмазоглу, Д.Цацоца* та ін.

<sup>2</sup> Про це докладніше див.: *Кашкин С.Ю., Четвериков А.О.* Основные положения новой Конституции для Европы // Правовое обеспечение межгосударственной интеграции. Сборник статей. — М., 2005. — С. 63–96.

<sup>3</sup> У вітчизняній політико-правовій літературі має місце низка аналітичних досліджень з даної проблеми, а саме: *Самохвалов В.О.* Конфлікти — кроки до безодні: греко-турецькі суперечності й фактор НАТО у відносинах двох країн // Політика і час. — 2001. — №12. — С. 69–75; *Гринько С.В.* Проблеми безпеки Середземномор'я в 90-ті роки. Автореф. 23.00.04. к.п.н. — К., 2001. — С. 9 та ін.

<sup>4</sup> *Самохвалов В.О.* Назв. праця. — С. 69.

<sup>5</sup> Про це докл. див.: *Улунян А.А.* Политическая история Греции (конец XVIII в. — 90-е гг. XX в.). Курс Лекцій. — М., 1998. — С. 301.

<sup>6</sup> *Самохвалов В.О.* Назв. праця. — С. 71.

<sup>7</sup> *Ευθυμίου Γ.Η.* Ελλάδα ως διαδοχο κράτος. Η ίδρύση του Ελληνικού κράτους και η ένωση των Επτανήσων. — Αθήνα, 1992. — Σ. 135.

<sup>8</sup> *Самохвалов В.О.* Назв. праця. — С. 73.

<sup>9</sup> Про це докл. див.: *The Republic of Cyprus. A study in international Law.* — London, 2000. — P. 45–78.

<sup>10</sup> *Гринько С.В.* Назв. праця. — С. 9.

<sup>11</sup> Конвенция о режиме проливов от 20 июля 1936 года // Турция между Европой и Азией / Отв. ред. *Н.Г.Киреев.* — М., 2001. — С. 520–532.

<sup>12</sup> *Самохвалов В.О.* Назв. праця. — С. 74.

<sup>13</sup> Про це докладніше див.: *Παλαδημητρού Γ.* Το Συνταγματικό πρόβλημα της Κυπριακής Δημοκρατίας. — Αθήνα, 1999. — Σ. 87–93.